

Anna Barska

Uniwersytet Opolski

Spotkania kultur w krajach Maghrebu

Abstract: The paper presents Maghreb with its Mediterranean countries as a meeting place facilitating contacts with great civilisations and religions. Culture encounters have been taking place in different dimensions and contexts since medieval times. The text outlines relations at the language level (Berberic/Arabic/French); it also touches upon the influence of Andalusian and Ottoman music on local rhythms, and the specificity of Tunisian, Algerian and Moroccan cuisine tastes. Another special dimension of culture discussed hereby is the one presented by the people born in Algeria with French or European roots, described as Pied-noirs (Black Foot). Their traces prove the cross-breeding of specific Mediterranean cultures.

Key words: Maghreb, questions linguals, music, tastes cuisine, Black Foot

Wprowadzenie

Jak pisze Umberto Eco, „kultura to system znaków służących międzyosobowej komunikacji” (1972, s. 29 i nast). Porozumiewanie się ludzi jest w pewnym sensie zjawiskiem przynależnym komunikacji międzykulturowej, którą z kolei można pojmować jako wiedzę o tym zjawisku (Mikułowski-Pomorski, 2012, s. 79).

Kraje Maghrebu stanowią syntezę rozmaitych kultur, albowiem położenie geograficzne nad Morzem Śródziemnym sprzyjało kontaktom z wielkimi cywilizacjami i religiami monoteistycznymi. Najwcześniej zamieszkałym zakątkiem tego rejonu świata były tereny współczesnej Tunezji. Już w XII wieku p.n.e. osiedli tam Fenicjanie, zakładając osady handlowe, a w 814 roku p.n.e. powstało miasto-państwo Kartagina. W głębi lądu, na terenie Maroka, około IV wieku p.n.e. założono królestwo Mauretanii, obejmujące swym zasięgiem wiele plemion berberyjskich. W III wieku p.n.e. w głębi Algierii utworzono królestwo Numidii,

włączone w I wieku p.n.e. w skład imperium rzymskiego. Królestwo to uważano za jeden ze spichlerzy Rzymu. W 146 roku p.n.e. III wojna punicka zakończyła się upadkiem państwa kartagińskiego i opanowaniem królestwa Mauretanii jak i całego regionu przez Rzym. Dzisiejszej Tunezji, północnej Algierii i Maroku nadano wówczas status prowincji rzymskiej Africa. W celu obrony przed plemionami Berberów żyjących w górach i na Saharze Rzymianie zbudowali na południu wał graniczny — *limes*. Znaczącą rolę odegrało też chrześcijaństwo reprezentowane przez afrykański Kościół, a także społeczność żydowską.

Po upadku Rzymu w 429 roku na dwa wieki region ten opanowali Wandalowie, w dalszej kolejności Bizantyjczycy, którzy w VII wieku zostali wyparci przez wojska arabskie. Tunezję podporządkowano kalifatowi jako prowincję Ifrikijja, wprowadzając islamizację, a także arabizację. Sprawowały tam władzę kolejne dynastie: Aghlabidzi (IX wiek), Fatymidzi (X wiek), Almohadzi (XII wiek), Hafsydzy (XIII—poł. XVI wieku). Arabowie przekształcili kraj, czyniąc z Kajrawanu intelektualne i religijne centrum. Natomiast do kalifatu Umajjadów przyłączono terytorium Algierii zwane Maghrebem Środkowym. W drugiej połowie VIII wieku Berberowie uniezależnili się od kalifatu, przyjęli doktrynę charydżytów¹, tworząc lokalne państewka. W średniowieczu Maghreb Środkowy rzadko wchodził w skład jednego państwa, jedynie w XII i XIII wieku należał do imperium berberskich dynastii Almorawidów i Almohadów w Afryce Północnej (zob. http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Alg%C3%A9rie_histoire/185573 [data dostępu: 11.11.2014]). W XV i XVI wieku notuje się obecność w nadbrzeżnych miastach Maghrebu Hiszpanów² i Portugalczyków. Aneksja turecka Algierii (1509—1830) i Tunezji (1574—1881) z czasem oddała centrum władzy do Istambułu, co pozwala na uaktywnienie się ośrodków lokalnych. Maroko dzięki silnej władzy było jedynym krajem Maghrebu, który nie znalazł się pod panowaniem osmańskim. W roku 1660 tron Maroka przejął ród szarafitów — Alawici, który rządzi krajem do dnia dzisiejszego. Od XVII do XIX wieku wybrzeża Maroka, Tunezji, Algierii były bazą dla licznych piratów. W XIX wieku Algieria i Tunezja zostały zaanektowane przez Francję, ale każde z tych państw na różnych zasadach. W 1830 roku Algieria na 132 lata stała się najpierw kolonią, a następnie departamentem zamorskim Francji³. Natomiast Tunezja otrzymała status protektoratu w 1881 roku. Maroko również jako protektorat w 1912 roku zostało podzielone między Hiszpanię i Francję. Uwol-

¹ Charydży — odłam polityczny i religijny w islamie, który nie akceptował polityki czwartego kalifa Alego. Nawoływali do przestrzegania zasad wczesnego islamu, a każdego, kto się do nich nie stosował, karali śmiercią. Spośród 20 odłamów tego nurtu przetrwał tylko jeden, najbardziej umiarkowany — ibadyci, osiadli w Afryce Północnej (Danecki, 1997, s. 56—57).

² Specyfikę charakteru zabudowy miasta oddaje Oran z niezwykle górami Santa Cruz.

³ W literaturze poświęconej początkom kolonizacji Algierii można przeczytać anegdotę uznaną za przyczynę inwazji Francji. Otóż w trakcie spotkania dyplomatycznego konsul francuski Pierre Devalé został uderzony wachlarzem (dokładnie była to packa na muchy) przez Beya, który tłumaczył swój gest zamiarem usunięcia muchy z policzka. To wydarzenie stało się pretekstem do zerwania stosunków między państwami, ogłoszenia światu konieczności pomśzczenia honoru narodowego, co doprowadziło do rozpoczęcia długiej wojny kolonialnej (zob. Kasznik-Christian, 2006, s. 21—22).

nienie się spod kolonizacji przebiegało niejednakowo. Tunezja i Maroko uzyskały niepodległość w 1956 roku, w Algierii natomiast walki trwały 8 lat, od 1954 do 1962 roku (Dziubiński, 1983, 1994). W konstytucji każdego już niepodległego kraju islam został uznany religią państwa. Spotkania kultur w Afryce Północnej przebiegały, jak próbowałam przedstawić, w różnych wymiarach i kontekstach. Bardziej szczegółowo chciałabym skupić się na języku, muzyce, kuchni, a także wspomnieć o mieszkańcach pochodzenia francuskiego czy szerzej europejskiego, zwłaszcza o mieszkańcach Algierii, określanych terminem *pied-noir*, czyli „czarna stopa”.

Kwestie językowe

W czasach kolonialnych na poziomie języka mówionego i pisanego języki poszczególnych krajów były odmienne i różnorodne. Występowały regionalne dialekty arabskie, język berberski — *amazighe/tamazighe*⁴, a językiem pierwszych dzienników wydawanych w XIX wieku w Tunezji był judeo-arabski. Wprowadzenie języka francuskiego spowodowało pewien zamęt w zwyczajach lingwistycznych, zarówno ustnych, jak i pisanych. Język francuski obowiązywał w instytucjach, w szkolnictwie, stał się szybko znakiem awansu społecznego, otwarcia na nowoczesne wartości. Francuski, język narzucony w wyniku kolonizacji, następnie zaadaptowany i dostosowany, umożliwiał kontakt społeczności mówiącej różnymi językami i dialektami. Dwujęzyczność jest zatem dziedzictwem kulturowym (*L'influence de la culture française en Tunisie, entre héritage et appropriation*, <http://hctc.hypotheses.org/203> [data dostępu: 30.10.2014]). Francja miała istotny wpływ na powstanie maghrebskiej klasy intelektualnej i zawodowej dwujęzycznej, o podwójnej kulturze.

Po odzyskaniu niepodległości w każdym z krajów języki francuski i arabski stały się językami kontaktowymi i językami kultury. Dwujęzyczność pozostaje na długo w obszarze sądownictwa i szkolnictwa. Począwszy od lat 80. XX wieku rozpoczął się proces ograniczania języka francuskiego oraz nadawania mu statusu języka obcego. Wprawdzie francuski wciąż jest traktowany jako język nowoczesności i kultury Zachodu, ale utracił zainteresowanie młodego pokolenia na rzecz języka angielskiego.

Od momentu odzyskania niepodległości przez Algierię do 2002 roku język berberski nie miał żadnego statusu prawnego. Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku w okresie niepokojów i toczących się walk między rządem a fundamentalistami rząd, aby uzyskać wsparcie wyborcze ze strony Kabylów, zezwolił na utworzenie departamentu języka i kultury amazighe na Uniwersytecie Tizi-Ouzou (1990) i Uniwersytecie w Bejaia (1991). Począwszy od roku szkolnego 1995/1996 język tama-

⁴ *Amazighe/tamazighe* oznacza wolnych ludzi.

zighe zaistniał w systemie edukacyjnym. W 1996 roku w preambule do konstytucji tamazighe ukazany jest jako element identyfikacji narodowej („Les compositions fondamentales de son identité [...] sont l’Islam, l’Arabité et l’Amazighité [...]”). W 2001 roku w manifestacjach pod hasłem „Czarna wiosna” (Printemps Noire) zginęło 126 osób, a tysiące odniosło obrażenia. Wybory parlamentarne, które miały się odbyć w maju 2002 roku, poniekąd wymusiły na władzach podjęcie decyzji w sprawie legalizacji języka Berberów (S. Chalah: *L’enseignement de la langue „Tamazight-Berbère” (en Algérie de 1995 à 2011)*. http://www.siwel.info/Par-Seidh-Chalah-L-enseignement-de-la-langue-Tamazight-Berbere-en-Algerie-de-1995-a-2011_a5756.html [data dostępu: 29.11.2014]).

Pod wpływem protestów, żądań i strajków w kwietniu 2002 roku algierski parlament przyjął poprawkę do konstytucji, uznając język tamazighe za język narodowy⁵. Fakt ten jednak nie satysfakcjonował Berberów, albowiem język tamazighe nie otrzymał statusu języka oficjalnego. Wprowadzanie języka do szkół okazało się dosyć skomplikowane z powodu różnic występujących w dialektach. Aby w miarę ujednolicić system nauczania, w 2003 roku rząd powołał Narodowe Centrum Pedagogiczne i Językowe do Nauczania Języka Tamazighe (Le Centre National Pédagogique et Linguistique pour l’Enseignement du Tamazighe — CNPLET). Dla wielu Algierczyków języki arabski, berberski, francuski stanowią część dziedzictwa kulturowego (*Algérie. Les droits linguistiques des berbérophones*, http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/algerie-4Berberes_ling.htm [data dostępu: 10.11.2014]).

W Maroku język francuski współcześnie spełnia dwie funkcje — instrumentu komunikacji i kulturową. W znaczeniu funkcjonalnym pozwala na uczestnictwo w poznawaniu oraz pogłębianiu nauki i wiedzy, a w kulturalnym przyczynia się do upowszechniania szeroko rozumianej literatury (zob. Benzakour et al., 2000). Jego status, przez długi czas nieokreślony, aktualnie doświadcza prawdziwego zamętu w (re)strukturalizacjach identyfikacji. Cechuje się elementami pochodzącymi z języków lokalnych. Liczne zapożyczenia z arabskiego, z amazighe czy neologizmy językowe, hybrydy pochodne konstytuują istotę socjolektu francuskiego, typowego dla byłego regionu kolonialnego⁶ (Fouzia Benzakour: *Le français au Maroc. De la blessure identitaire à la langue du multiple et de la «copropriation»*, http://www.dorif.it/ezone/ezone_articles.php?dorif_ezone=ba74cfaffeb5527f969211e72ebd75e7&art_id=47 [data dostępu: 23.10.2014]). Jest przede wszystkim nabywany w szkole bardziej w rozumieniu języka wiedzy niż języka komunikacji. Francuskim posługuje się elita miejska, uznając to jako dobry i piękny zwyczaj. Francuski jest językiem instytucji szkolnej i akademickiej, językiem prestiżu, potwierdzenia statusu społeczno-kulturowego (zob. Benzakour et al., 2000; Benzakour, 2001).

W Maroku, podobnie jak w Algierii, przez wiele lat język Berberów amazighe występował jako język nieformalny — rodzinny, język komunikacji wśród ple-

⁵ Zob. Loi n° 02-03 du 27 Moharram 1423 correspondant au 10 avril 2002 portant révision constitutionnelle, www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/algerie_loi_02-03-2001.htm (data dostępu: 10.11.2014).

⁶ Ta uwaga odpowiada sytuacji w całym Maghrebie.

mion i między grupami, był niedoceniany, o słabym prestiżu jeszcze na początku XXI wieku. Począwszy od lat 70. XX wieku pod presją arabizacji intelektualisci wspierani przez większość amzighefonów prężniej zaczęli domagać się uznania języka i kultury amazighe. Nauczanie języka amazighe rozpoczęło w 1999 roku, a w 2001 roku utworzono Marokański Instytut Królewski Kultury Amazighe (L'Institut Royal de la Culture Amazighe Marocain — IRCAM), który ma na celu ochronę i upowszechnianie amazighe. Pod wpływem wydarzeń wiosny arabskiej w Maroku nastąpiły zmiany zapisów w konstytucji zatwierdzone w referendum przeprowadzonym w lipcu 2011 roku. W preambule nowego dokumentu zapisano: „[...] amazighe stanowi język oficjalny państwa jako wspólne dziedzictwo Marokańczyków” (art. 5), nadano zatem amazighe status równorzędnym z językiem arabskim, chociaż jest niejednorodny, wyróżnia się bowiem różnymi odmianami lokalnymi.

Wykluczony ze świata kultury i nauki, zarezerwowanej dla języka arabskiego i francuskiego, jest wprowadzany do nauczania w szkołach. W 2012 roku liczba uczniów uczących się języka amazighe w szkołach publicznych wynosiła 545 tys., co stanowi 15% ogólnej liczby ludności („Le Maroc développe l'enseignement du tamazight”, <http://magharebia.com/fr/articles/awi/features/2012/09/12/feature-04> [data dostępu: 22.11.2014]).

W Tunezji język berberski był marginalizowany i ignorowany. Dopiero po wydarzeniach ze stycznia 2011 roku, czyli po zwycięstwie rewolucji kaktusowo/jasminowej⁷, Berberowie mogli podjąć próbę walki o miejsce dla własnej historii i identyfikacji w społeczeństwie. W marcu 2011 roku utworzono pierwsze stowarzyszenia amazighes. 25 grudnia 2011 roku w Tunisie zorganizowano manifestację w obronie języka i kultury amazighe, w której uczestniczyli mieszkańcy wielu miast: Beja, Siliana, Kajrawan, Sousse, Djerba, Tamazret, Chenini, Douiret. Atmosferę i klimat tego spotkania pokazano na stronach Facebooka (*En Tunisie, les Amazighs font entendre leurs Voix*, <http://www.tunisie-amazigh.com/articles/en-tunisie-les-amazighs-font-entendre-leurs-voix-325-29122011> [data dostępu: 22.11.2014]).

⁷ Rewolucja kaktusowo/jasminowa — terminem tym określam wydarzenia, które miały miejsce w Tunezji na przełomie 2010/2011 roku. Niezadowolenie z polityki prezydenta Ben Alego doprowadziło do licznych strajków, protestów i manifestacji w całym kraju. Ale znaczący okazał się incydent w miasteczku Sidi Bousid, położonym w środkowej części kraju, gdzie rosną kaktusy. Otóż 17 grudnia 2010 roku policja zarekwirowała produkty handlującemu bez pozwolenia 26-letniemu Mohamedowi Bouazizi, pozbawiając go źródła dochodu. Pomiędzy funkcjonariuszami a poszkodowanym doszło do przepychanki, młody człowiek został ponoć uderzony w twarz przez policjantkę, co naruszało jego honor. Próba złożenia zażalenia w urzędzie miasta zakończyła się fiaskiem, bo nikt z urzędników nie wysłuchał poszkodowanego. Zdesperowany i poniżany mężczyzna przed urzędem władz na oczach mieszkańców dokonał samopodpalenia. Gest ten jeszcze za jego życia wywołał protesty w wielu miastach, a pod koniec roku również w stolicy. Wskutek rozległych poparzeń mężczyzna zmarł, a jego pogrzeb, który miał miejsce 5 stycznia 2011 roku, zamienił się wielką demonstracją przeciwko władzom. Toczące się zamieszki spowodowały ucieczkę prezydenta 14 stycznia 2011 roku. Wydarzenia w Tunezji były zaczątkiem rewolucji ogarniającej świat arabski (Barska, 2012, s. 170—180).

Największa grupa berberofońska występuje w Algierii i Maroku. Jak pisze badacz Salem Chaker, w Algierii jest to 25%, a w Maroku 40% mieszkańców. W Maroku grupa zamieszkuje na północy w górach Rif, w centrum, Średnim Atlasie i Wysokim Atlasie i na południu, południowym zachodzie oraz w Anty-Atlasie. W Algierii głównym regionem jest Kabylia, Góry Szauja w Aures, Mزاب oraz Góry Hoggar. W Tunezji grupy berberofońskie zamieszkują na wyspie Dżerba, a także w niektórych wioskach w centrum oraz na południu kraju. Szacuje się, że ich liczba przekracza nieco 50 tys. osób (Salem Chaker: *Langue et littérature berbères*, http://www.clio.fr/bibliotheque/langue_et_litterature_berberes.asp [data dostępu: 10.11.2014]).

W kręgu muzyki

Spotkanie kultur wyraźnie manifestuje się w muzyce. Klasyczną muzykę tunezyjską cechują wpływy andaluzyjskie⁸. Po upadku Grenady w 1492 roku społeczność muzułmańska i żydowska poszukując schronienia osiedliła się w krajach Północnej Afryki. Muzyka przybyszów wzbogaca muzykę rodzimą. Ta muzyka andaluzyjska stanie się elementem mocno wnikającym w lokalne rytmy. Znaczącą rolę odgrywa *maluf* (w języku arab. ‘rodzinność’, ‘zwyczajność’), który oznacza tradycyjną klasyczną muzykę arabsko-andaluzyjską, powszechną w Tunezji i w regionach wschodniej Algierii (Konstantyna, Annaba) oraz Libii. Jest to szczególny typ muzyki, skupiający elementy kultury rodzimej, andaluzyjskiej i orientalnej. Dostrzega się w niej ślady muzyki pochodzącej zarówno z Zachodu, jak i Wschodu (Egipt, Turcja, Bliski Wschód). Istotą *maluf* jest *nuba*, nasycona różnymi rytmami, trwająca około godziny. *Maluf* w tradycji tunezyjskiej zajmuje miejsce uprzywilejowane, albowiem jest równocześnie tradycyjną spuścizną muzyczną i połączeniem repertuaru świeckiego z repertuarem religijnym podczas obrzędów wypełnianych w rozmaitych bractwach (Barska, 1996, s. 201—210)⁹. Odsłania wszystkie formy klasycznego śpiewu tradycyjnego, włączając formy dialektu.

Wyznacznikiem muzyki algierskiej jest styl chaabi, wywodzący się z muzyki arabsko-andaluzyjskiej, ale wzbogacony melodyjnie wpływami arabskimi, europejskimi i afrykańskimi, a rytmicznie berberskimi (Jean-Paul Labourdette, Dominique Auzias, Algérie 2011, www.algerie.petitfule.com [data dostępu: 11.11.2014]). Styl ten pojawił się na początku XX wieku w rejonie Algieru w grupie kabylskiej i rozpowszechnił się w całej Algierii (Hadj Milian: *Des Louangeurs au Home Cinema en Algerie. Études de socio-anthropologie culturelle*, Paris, Ed.

⁸ Pierwsza szkoła muzyki andaluzyjskiej została założona w 830 roku w Kordobie.

⁹ To połączenie muzyki tradycyjnej z realizacją obrzędów religijnych przejawia się współgraniem wyrażeń słownych z ruchem ciała, a także przyspieszaniem wypowiedzianych słów i doprowadzenie recytatorów do stanu uduchowienia, swoistej ekstazy.

L'Harmattan, 2010, ISBN: 978-2-296-12879-8). Przez kilka wieków w muzyce algierskiej dominowały style dziedziczone z Półwyspu Iberyjskiego, a zwłaszcza andaluzyjskie.

Na uwagę zasługuje muzyka ludowa występująca na Kasbie¹⁰ w Algierze, grana jeszcze dzisiaj podczas uroczystości weselnych, a pochodząca z tureckiej muzyki wojskowej.

Interesującym nurtem muzycznym wywodzącym się z tradycyjnej muzyki ludowej jest *rai*, (arab. 'opinia' lub 'punkt widzenia'), pochodzący z lat 30. XX wieku, z czasów, gdy poeta był nosicielem wiedzy. Pojawił się w Oranie, ale z czasem zyskał akceptację w całej Algierii, Tunezji, Maroku, a także we Francji, w Hiszpanii i w innych częściach Europy. Teksty piosenek poruszają problemy społeczne. Obecnie w muzyce *rai* widoczne są wpływy wielu gatunków muzycznych, takich jak rock, soul, funk czy reggae¹¹.

W Maroku dziedzictwo muzyczne i choreograficzne przekazywane jest z pokolenia na pokolenie drogą ustną (<http://maroc.marocain.biz/la-musique-marocaine/> [data dostępu: 11.11.2014]). Jest to muzyka bardziej rodzima, o mniejszym wpływie arabsko-orientalnym, turecko-osmańskim czy francusko-zachodnim w porównaniu z Algierią i Tunezją (http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Maroc_musique/185590 [data dostępu: 11.11.2014]).

Smaki kuchni

Kuchnia algierska jest ważnym elementem kultury, jej bogactwa. W kuchni tej można dostrzec silne wpływy kultury Berberów, ale także tureckie. Kuchnia ta oferuje bardzo zróżnicowane składniki potraw w zależności od regionu kraju oraz trwającej pory roku. Kuchnię algierską wyróżnia bogactwo produktów roślinnych i morskich. Jest to w istocie kuchnia śródziemnomorska i saharyjska. Poszczególne inwazje w ciągu dziejów na terytorium Algierii przyczyniły się do wymiany kulturowej także w zakresie kulinarnym między ludami, z których należy wymienić Berberów, Arabów, Turków, Żydów, Andaluzyjczyków, Francuzów i Hiszpanów. Spośród dań, jakie podawane są w Algierii, najbardziej popularny jest kuskus, uznany zresztą za danie narodowe, i ciasta tradycyjne typu orientального. Przepisy, podobnie jak w innych kulturach, przekazywane są drogą ustną

¹⁰ Kasba (le Casbah) — unikalna dzielnica Algieru — określana jako medina, czyli miasto islamskie, ma charakter starego miasta. Zachowały się tam domy tradycyjne arabsko-śródziemnomorskie, które dowodzą połączenia arabskiego stylu życia, obyczajów muzułmańskich i rozmaitych tradycji architektoniczno-kulturowych. Jest to niewątpliwie miejsce historyczne Maghrebu, prezentujące specyficzny charakter, a także przepięknie położone na wzgórzu, z krętymi uliczkami i widokiem na morze (Casbah d'Alger, <http://whc.unesco.org/fr/list/565> [data dostępu: 01.12.2014]).

¹¹ Do najbardziej znanych wykonawców tego gatunku muzyki należy Cheikha Khaled, wcześniej znany jako Cheb Khaled (słowo *cheb* oznacza śpiewaka muzyki *rai*).

z pokolenia na pokolenie. Najbardziej popularną zupą jest chorba pochodzenia osmańskiego, najczęściej gotowana z mięsa jagnięcego z dodatkiem ostrej papryki, pomidorów, czosnku, cebuli i oliwy, w Oranii zaś najpopularniejszą zupą jest harira, rozpowszechniona przez Andaluzyjczyków. Pojawiła się w 902 roku za sprawą Mohameda Ben Abou Aouna oraz Mohameda Ben Abdouna, marynarzy andaluzyjskich, którzy z polecenia kalifów Kordoby założyli Oran (*Oran info, fondation de la ville* [archive]).

Kuchnia marokańska, podobnie jak kuchnie innych krajów Maghrebu, wyróżnia się wpływami kuchni arabskiej, żydowskiej, berberskiej, zauważa się też obecność śladów kuchni śródziemnomorskiej. O wpływach hiszpańskich świadczy popularna zupa harira (podobnie jak w algierskiej Oranii). Ciekawa jest też kuchnia z regionu Oujda, graniczącego z Algierią — honoruje się tam wiele przepisów powszechnych w Algierii. O swoistym wyrafinowaniu marokańskiej kuchni świadczy danie określane jako mechoui (jagnię pieczone jako danie tradycyjnie z okazji bardzo ważnych uroczystości). Kuchnia krajów Maghrebu czy szerzej Północnej Afryki powstała z rozmaitych elementów znamienych dla stylów życia plemion i mieszkańców miast, wywodzących się z różnych kultur. Kuskus i tadżine to najbardziej popularne z dań kuchni marokańskiej. Te tradycyjne dania przygotowywane są najczęściej na bazie mięsa baraniego lub ryb i rozmaitych warzyw. Do specyfiki kuchni marokańskiej należy zliczyć danie określane jako les pastillas, pochodzenia andaluzyjskiego, tradycyjnie konsumowane w czasie świąt.

Kuchnia tunezyjska jest, podobnie jak kuchnia Maghrebu, swoistym wymieszaniem kultury kulinarnej berberskiej, arabskiej, żydowskiej, tureckiej, włoskiej, francuskiej. W dużym stopniu zależy od regionu i jego uwarunkowań klimatycznych. Charakterystyczna dla Maghrebu potrawa o nazwie tadżine (Tajine) różni się przygotowaniem. Występuje wersja tunezyjska i wersja marokańska. Kuchnia ta, równocześnie śródziemnomorska, afrykańska i orientalna, jest specyficzna dla poszczególnych regionów, grup etnicznych. Można zatem mówić o kuchni berberskiej, andaluzyjskiej, żydowskiej czy arabskiej. Bardziej wyrafinowana jest kuchnia mieszkańców miast w porównaniu z kuchnią mieszkańców wsi.

Kuchnia berberska jest kuchnią tradycyjną, odziedziczoną, wspólną dla mieszkańców Afryki Północnej, nieco ewoluującą w ciągu dziejów. Jest zróżnicowana regionalnie i uwarunkowana lokalną uprawą roślin.

Wymieszanie etniczne i kulturowe nie miało znaczącego wpływu na kuchnię amazighe, zwłaszcza dla plemion berberskich zamieszkających w miejscach trudno dostępnych. Pomimo napływów fenickich, rzymskich, bizantyńskich, arabskich, osmańskich, francuskich czy hiszpańskich Berberowie przez długi czas byli wspólnotą zamkniętą, swoistą enklawą. Cukier i herbata pojawiły się w średnowieczu i zapoczątkowały nową formę konsumpcji, herbata mocno słodzona stała się napojem narodowym w swej istocie. Szczególne miejsce w kuchni berberskiej zajmuje chleb z mąki albo z kaszki zbożowej, mąki jęczmiennej i kukurydzianej, wypiekany w tradycyjnych piecach. Aktualnie trudno byłoby mówić o typowej kuchni berberskiej.

Konkludując, kuchnia krajów Maghrebu jest różnorodna, co wynika z kontaktów, jakich społeczność doświadczała. Obecność turecką dokumentuje m.in. zupa chorba i ciastka pieczone na bazie miodu i migdałów, hiszpańską — zupa harira, francuską — sery i wino, bagietki i croissants (Chawki Amari: *Que reste-t-il des Turcs et des Français en Algérie?* <http://www.slateafrique.com/81641/turcs-francais-algerie-colonisation-histoire> [data dostępu: 30.10.2014]).

Pied-noir (Czarna stopa)

Szczególny wymiar spotkania kultur dokumentują tzw. czarne stopy (*pieds-noirs*), czyli — jak wzmiankuje Larousse — osoby pochodzenia francuskiego czy szerzej europejskiego przybyłe do Afryki Północnej w latach 1830—1962 (Définition du Dictionnaire Larousse [en ligne]. Larousse, www.larousse.fr).¹² Ślady obecności *pieds-noirs* w Afryce Północnej dowodzą krzyżowania się specyficznych kultur śródziemnomorskich widocznego w gestach, potrawach, zwrotach leksykalnych itp. Inaczej mówiąc, chodzi o pamięć zrekonstruowaną (zob. Certain, 2001; Karsenty, 2001; Mazella, 2005; Moréno, 1999).

Leon Insard wyróżnia trzy kuchnie w Afryce Północnej, umocowane w trzech kulturach: arabskiej, żydowskiej i *pieds-noirs*, a tę ostatnią charakteryzuje jako naznaczoną kulturą europejską, żydowską i arabską. Jako przykład tej zbitki podaje zupę chorba, mięso duszone, couscous i sałatę żydowską (Insard, 2006). Oran i cały region Oranii pozostawał pod wpływami kultury hiszpańskiej, co przejawia się w języku i architekturze, a także w zachowaniach. W języku francuskim w Algierii występują słowa i wyrażenia będące mieszaną języków arabskiego i włoskiego, arabskiego i hiszpańskiego czy arabskiego i francuskiego. Często rozmówca gestykuluje i głośno mówi, co tłumaczy się u *pieds-noirs* wpływami arabskimi i włoskimi (Virolle-Souibès, 2007, s. 166). Szczegółność kultury *pieds-noirs* wynika ze specyfiki zaludnienia. Orania leży niedaleko Hiszpanii, region Algieru dzieli niewielka odległość z Balearami i Korsyką, a z okolic Konstantyny na wschodzie już niedaleko do Sardynii, Malty i Włoch. Te różnorodne wpływy spowodowały, że język arabski mówiony charakterystyczny jest dla regionów¹³. Chciałabym nawiązać do niezwykle interesującej i ciekawej rozmowy dwóch kobiet: Lucie Pruvost i Laurence Aidy Ammour, autorek książki *Algérie, terre de rencontres*. Jest to dialog Francuzki, urodzonej i wychowanej w czasach kolonialnych, chrześcijanki, prawniczki, socjolożki, misjonarki należącej do

¹² Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku w Oranie miałam okazję poznać osoby, które określały się jako *pieds-noirs*. Jedną z tych osób był biskup Oranu Pierre Claverie (zginął z rąk zamachowca 1 sierpnia 1996 roku).

¹³ Pod koniec lat 80. XX wieku mieszkając w Oranie uczyłam się języka arabskiego. W rozmowie z mieszkańcem Algieru usłyszałam, że mówię dialektem orańskim, a nie językiem arabskim.

kongregacji tzw. Białych Sióstr, czyli — jak sama o sobie mówi — jest *pied-noir* (Pruvost, Ammour, 2009, s. 21), i Algierki, urodzonej już w niepodległym kraju w Algierze, socjolożki. Laurence A. Ammour w przedmowie do książki pisze: „Algieria zawsze była miejscem spotkań: cywilizacji, sztuki kulinarnej, muzyki, ludów, języków, stylów życia” (2009, s. 18).

Zakończenie

Na początku XIX wieku Francja prezentowała się jako awangarda myśli zachodniej. Obecność Francuzów w Afryce Północnej miała ogromny wpływ na intelektualny styl myślenia w krajach Maghrebu (T.A.M.). Francja kreowała w świecie maghrebskim intelektualną, dwujęzyczną klasę zawodową o podwójnej kulturze. W tym regionie narodziła się też średnia klasa miejska z dominacją mężczyzny. Korzyści, jakie wypłynęły z biculturalizmu, to:

- bieżący udział w cywilizacji i nowoczesnej technice,
- przynależność do grupy wykraczającej poza plemię.

Interesującego sformułowania używa Habib Sayah: „Kultura tunezyjska jest jedyna, oryginalna, tworzona w wyniku wymiany i zaszczepienia licznych ludów [...], jest mozaiką kultur śródziemnomorskich, jedyną w swoim rodzaju [...], mocno osadzona w kulturze śródziemnomorskiej i osmańskiej. O tej specyfice świadczą też idee na rzecz emancypacji kobiety, głoszone przez teologów tunezyjskich, takich jak Cheikh Salem Bouhageb, od XIX wieku, gdy kobieta arabska nie doświadczyła takiej sytuacji” (H. Sayah: *La Tunisie, un pays arabe?* <http://www.contrepoints.org/2012/07/30/92095-la-tunisie-un-pays-arabe> [data dostępu: 22.10.2014]). Takim elementem wyraźnie wskazującym na korzenie kultury basenu Morza Śródziemnego jest język i „talerz”. Otóż bardziej zrozumiały dla Tunezyjczyka jest język maltański niż jemeński czy nawet marokański, bliższe mu są obyczaje greckie czy sycylijskie niż libijskie czy kuwejskie. W tzw. talerzu narodowym można rozpoznać potrawy pochodzące z Turcji czy z Maghrebu, ale nie można tego talerza nazwać saudyjskim. Pod wpływem rozmaitych podbojów, a tym samym różnych ludów kultura krajów Maghrebu skupia w sobie różnorodność o rozmaitych korzeniach.

Literatura

Barska A., 2012: *Rewolucja kaktusowa/jasminowa znakiem przemian w krajach Maghrebu*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, T. 3, s. 170—180.

- Barska A., 1996: *Grobowce świętych marabutów jako ośrodki kultu w Tunezji i Algierii*. „Lud”, T. 80.
- Benzakour F., Gaadi D., Queffelec A., 2000: *Le Français au Maroc. Lexique et contacts de langues*. Bruxelles: Éd. Duculot — AUPELF-UREF.
- Benzakour F., 2000: *Le français au Maroc. Le problème des doublets: entre dénotation et connotation*. In: *Actes des IV Journées scientifiques, Contacts de langue et identités culturelles*. Laval: Les presses de l'Université Laval, Actualité scientifique, AUPELF-UREF.
- Benzakour F., 2001: *Français de référence et français en usage au Maroc. Une adéquation illusoire: l'exemple de l'écart lexical*. In: *Actes du Colloque International "Le français de référence. Constructions et appropriations d'un concept" (organisé par le groupe de recherche Valibel Louvain-La-Neuve, 3—5 novembre 1999. «Cahier de l'Institut de Linguistique de Louvain»*. Leuven: éd. Peeters.
- Certain Ch., 2001: *Cuisine pied-noir*. Aix-en-Provence: Edisud.
- Danecki J., 1997: *Kultura islamu. Słownik*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Dziubiński A., 1983: *Historia Maroka*. Wrocław: Ossolineum.
- Dziubiński A., 1994: *Historia Tunezji*. Wrocław: Ossolineum.
- Eco U., 1972: *Pejzaż semiotyczny*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Isnard L., 2006: *Les trois cuisines du Maghreb: 600 recettes arabes, juives et pieds-noirs*. Montpellier: Presses du Languedoc, Gastronomie.
- Kasznik-Christian A., 2006: *Algieria*. Warszawa: TRIO.
- Karsenty I., 2001: *La cuisine pied-noir*. Paris: Denoël.
- Mazella L., 2005: *Le parler pied-noir: mots et expressions de là-bas*. Marseille: Rivages.
- Mikułowski-Pomorski J., 2012: *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*. Nowa edycja. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Milian H., 2010: *Des Louangeurs au Home Cinéma en Algérie. Études de socio-anthropologie culturelle*. Paris: L'Harmattan.
- Moréno L.A., 1999: *Le parler des Pieds-Noirs d'Oran et d'Oranie*. Vents Contraires.
- Pruvost L., Ammour L.A., 2009: *Algérie, terre de rencontres*. Paris: Karthala.
- Virolle-Souibès M., 2007: *Gestes d'Algérie*. Paris: Karthala.

Źródła internetowe

- Algérie. Les droits linguistiques des berbérophones*, http://www.axl.cefai.ulaval.ca/africque/algerie-4Berberes_ling.htm (data dostępu: 10.11.2014).
- Benzakour F., *Le français au Maroc. De la blessure identitaire à la langue du multiple et de la «copropriation»*, http://www.dorif.it/ezine/ezine_articles.php?dorif_ezine=ba74cfaffeb5527f96921e72ebd75e7&art_id=47 (data dostępu: 23.10.2014).
- Chalah S., *L'enseignement de la langue "Tamazight-Berbère" (en Algérie de 1995 à 2011)*, http://www.siwel.info/Par-Seidh-Chalah-L-enseignement-de-la-langue-Tamazight-Berbere-en-Algerie-de-1995-a-2011_a5756.html (data dostępu: 29.11.2014).
- http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Maroc_musique/185590 (data dostępu: 11.11.2014).
- <http://maroc.marocain.biz/la-musique-marocaine/> (data dostępu: 11.11.2014).
- L'influence de la culture française en Tunisie, entre héritage et appropriation*, <http://hctc.hypotheses.org/203> (data dostępu: 30.10.2014).

Labourdette J.-P., Auzias D., Algérie 2011, www.algerie.petitfule.com (data dostępu: 11.11.2014).

Le Maroc développe l'enseignement du tamazight, <http://magharebia.com/fr/articles/awi/features/2012/09/12/feature-04> (data dostępu: 22.11.2014).

«Oran info, fondation de la ville», archive.wikiwix.com (data dostępu: 12.11.2014).

Sayah H., *La Tunisie, un pays arabe?* <http://www.contrepoints.org/2012/07/30/92095-la-tunisie-un-pays-arabe> (data dostępu: 22.10.2014).

www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Alg%C3%A9rie_histoire/185573 (data dostępu: 11.11.2014).